

KAPITTEL 2

Å våge å være norske sammen

22. juli i unge menneskers refleksjoner om norskhet

*Marta Bivand Erdal, forsker, Institutt for
fredsforskning (PRIO)*

Abstract

This chapter explores questions of Norwegianness in the aftermath of the terrorist attacks on July 22, 2011. Who was the «we» that was affected? Who was the «we» who responded with rose marches? And did July 22 have any impact on the self-perception of the Norwegian «we»? The terrorist attacks were ideologically motivated, and can be seen as attacks on the Norwegian societal and national self-understanding, which can be open to change and to including new fellow nationals. This chapter builds on data collected in focus groups with young people (17–18 years old) in six upper secondary schools in Norway. The data set consists of 289 texts written by pupils, 33 focus group discussions, and background information. While most pupils did not discuss July 22, for those who did, it was closely associated with questions of race, religion and nation, reflecting power hierarchies in the right to belong vs. the right to grant belonging to the nation. As the chapter's title, «*To dare to be Norwegian together*» suggests, questions of nation and national self-perception, in the reflections of young people, emerge as dynamic. Simultaneously, a sense of urgency in relation to a need for togetherness in the face of increasing diversity is projected.

DOI: <https://doi.org/10.23865/noasp.37.ch2>

Kapittel 2 i: Syse, H. (red). (2018), *Norge etter 22. juli. Forhandlinger om verdier, identiteter og et motstandsdyktig samfunn*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Lisens CC-BY 4.0

Introduksjon

Dette kapitlet tar for seg spørsmål om hva norskhet er i dag, med utgangspunkt i problemstillingene i NECORE-prosjektet om kollektive identiteter i Norge i kjølvannet av terroren 22. juli 2011 (Ezzati & Erdal, 2017). Hvem er «vi-et» som ble rammet? Hvem er «vi-et» som reagerte med rosetog? Og hadde 22. juli noen innvirkning på selvforståelsen til det norske «vi-et»? Terrorangrepet var ideologisk motivert, slik terroristens manifest beskriver det, ikke minst som et angrep på en norsk samfunns- og nasjonsforståelse – som er åpen for endring og som kan inkludere «nye landsmenn» (Anderson, 2012; Bachmann mfl., 2012; Wiggen, 2012).

Nasjoner fortsetter å være nøkkelbrikker i den politiske organiseringen i verden, også i globaliseringens tid, som «forestilte fellesskap» (Anderson, 1983; Antonsich mfl., 2014; Elgenius, 2011). Nasjoner – som den norske – er forestilte, i den forstand at alle ikke kjenner alle personlig. Imidlertid er nasjoner også høyst erfarte og reelle, med sin forankring i et bestemt geografisk landområde, en nasjonal kultur med tilhørende språk, og (ofte) med en egen og suveren stat (Lynnebakke & Fangen, 2011; Sandve, 2015; Vassenden, 2010). Lenge var nasjonalismeforskningen opp-tatt av nasjoners røtter og opprinnelse: Var nasjoner noe som ble til, eller noe nærmest evig og mytisk, fra tidenes morgen av? Ulike tradisjoner utviklet seg, der det nå jevnt over er enighet om at nasjoner er blitt til over tid, med ulike historiske forløp (Özkirimli, 2017). Dette innebærer at man i dag stort sett forstår nasjoner som dynamiske og foranderlige, og like fullt som rotfestet i historie og geografisk territorium (Brubaker, 2009, 2010; Kaufmann, 2016).

Nasjoner fordrer ikke bare en fortid, men også en aktiv nåtid som søker å skape og gjenskape nasjonen for fremtiden (Ben-Porath, 2012). Her kommer nasjonsbygging inn som et viktig begrep (Özkirimli, 2017). Tradisjonelt har man forstått dette som statens institusjonelle anliggende, der skoler har vært en nøkkelfaktor (Mavroudi & Holt, 2015; Osler & Lybaek, 2014). Men nasjonsbygging er ikke kun et institusjonelt anliggende og var det heller ikke historisk – best eksemplifisert i tiden før Grunnloven, før uavhengigheten, der enkeltmennesker og grupper i nasjonalromantikken aktivt søkte å bygge en norsk nasjonalfølelse, en nasjon. Heller

ikke i dag er nasjonsbyggingen kun et institusjonelt anliggende, selv om kongens nyttårstaler, ulike stortingsmeldinger samt pensum i skolen er svært viktige. Men nasjonen skapes og gjenskapes i hverdagen – blant folk flest, på jobb og i fritiden, blant venner og familie, på idrettsarenaer og i hellige rom. Svært ofte er nasjonen likevel et bakteppe som knapt enses, slik Michael Billig beskriver flagget som vaier i vinden, og danner en bakgrunn for hverdagens forløp (1995).

I møte med det økende mangfoldet i befolkningssammensetningen i mange stater i verden, som følge av utvandring og innvandring, reises det spørsmål om hvilke konsekvenser dette har for nasjonen og for nasjonale identiteter (Antonsich & Matejskova, 2015; Erdal mfl., 2017). Så også i Norge, som har opplevd en tydelig mangfoldiggjøring av befolkningssammensetningen hva gjelder tro og livssyn samt opprinnelsessteder i verden de siste femti årene (Brochmann & Kjeldstadli, 2008). Norsk innvandringshistorie er ikke lenger ny, men fortellingen om en norskhet som rommer det mangfoldet innvandringen har medført, er en fortelling som fortsatt skrives. Denne nye fortellingen brytes mot konkrete forestillinger om det norske, men også mot en mer generell idé om nasjonen som statisk, homogen og uforanderlig, en idé som ikke speiler historiske realiteter i Norge. For den generelle ideen gir ikke rom for det samiske eller kvenske, og den utfordres av mangfoldet av kristne identiteter så vel som av uenighetene om Grunnlovens § 2 av 1814 om jødernes adgang til riket og endringen av denne fire tiår senere.

Nasjonsbygging i dag, i en situasjon der nasjonale identiteter oppleves å være mer i brytning enn for et halvt århundre siden, dreier seg om fortid, nåtid og fremtid. Slik eleven som siteres i tittelen på kapitlet skriver, dreier nasjonsbygging seg om vanlige menneskers hverdag og liv. Noen ganger kan dette fortone seg som en grå bakgrunn, andre ganger kan det nasjonale oppleves som mer tydelig, som utfordrende eller utfordret. Det kan dreie seg om «å våge å være norske sammen».

Kapitlet bygger på et datasett som er nærmere beskrevet under, der elever ved seks videregående skoler i Norge har reflektert og diskutert omkring hva det vil si å være norsk i dag (Erdal & Strømsø, 2016). De ble ikke spurt eksplisitt om 22. juli, og dette kapitlet kan dermed beskrive og analysere hvordan elevene på eget initiativ noen ganger velger å trekke

22. juli inn i sine refleksjoner og diskusjoner om norskhet. 22. juli var *ikke* noe de fleste av elevene tematiserte, men det er likevel et klart mønster blant dem som tar det opp. Dette mønsteret danner strukturen for kapitlet, som starter med en beskrivelse av metode og data, og fortsetter med de seks identifiserte måtene som elevene knyttet terroren 22. juli til sine betraktninger om det norske på: 1) responsen etter 22. juli, med rose-togene, statsminister Stoltenbergs tale, åpenheten og fellesskapet i forsvar for demokratiet; 2) de umiddelbare antakelsene om at en islamistisk terrorgruppe stod bak – og hvordan denne umiddelbare antakelsen kan forstås; 3) norske muslimer og forholdet mellom det å være norsk og muslim; 4) forholdet mellom tros- og livsynsmangfoldet, det kristne og det norske; 5) hva som er avgjørende i spørsmål om norskhet; og 6) uttrykk for en norskhet i flertall som bunner i unge menneskers egne erfaringer med å vokse opp og leve i dagens norske samfunn.

Metode

Dette kapitlet bygger på data som ble samlet inn som del av det forskningsrådsfinansierte prosjektet «Negotiating the nation: Implications of ethnic and religious diversity for national identity» (NATION)¹ høsten 2015, som har pågått parallelt – og i nært samarbeid – med NECORE-prosjektet. Datamaterialet består av 289 elevtekster, der elever individuelt reflekterer rundt hva det vil si å være norsk, ut ifra egne erfaringer. Den andre komponenten er transkripsjoner av 33 fokusgrupper med de samme elevene. I disse gruppene diskuterte elevene ulike dimensjoner ved, og tilnærminger til, norskhet – som nasjonal identitet for individet og for fellesskapet i det norske samfunnet – gjennom deltakende øvelser. Den tredje komponenten er systematisk bakgrunnsinformasjon om elevene, med tanke på deres egen og foreldres bakgrunn, fødested, språk som snakkes hjemme, tro- og livssyn samt foreldres utdanning og type arbeid.

Datainnsamlingen ble gjennomført på – og i samarbeid med – seks videregående skoler: to i Bergen, to i Oslo, én i Sogn og Fjordane og én i Tromsø. Elevene som deltok i studien, var 17–18 år gamle og gikk på

¹ www.prio.org/nation

studiespesialiserende eller yrkesfaglig studieretning. Studien omfatter altså data fra vanlige elever på norske videregående skoler, ut ifra et premiss om at unge mennesker som er på vei gjennom skolesystemet, en av nasjonalstatens primære arenaer for nasjonal sosialisering, alle har en legitim rett til å ha en mening om det norske, uavhengig av hvorvidt de selv måtte definere seg – eller andre måtte definere dem – som «norske».

To tredjedeler av elevene i studien hadde to foreldre født i Norge, mens en tredjedel ikke hadde det. 23 % av elevene hadde to foreldre født i utlandet, mens 12 % hadde én forelder født i utlandet og én født i Norge. Blant dem med to utenlandskfødte foreldre hadde 15 % foreldre fra to ulike land. I datasettet som helhet, med 289 elever, var det 34 ulike fødeland (elever og deres foreldre samlet). 9 av 10 av elevene i studien var selv født i Norge, mens 94 % hadde norsk statsborgerskap (av disse hadde 6 % dobbelt statsborgerskap).

Dette gir oss et klart bilde av mangfold – eller det som beskrives som supermangfold (Eriksen, 2015; Vertovec, 2007) – i norske videregående skoler i dag. Dette er den norske virkeligheten dagens unge mennesker blir voksne i. Tall for videregående opplæring i Norge viser at 4 % av elevene har to utenlandskfødte foreldre, mens 10 % av elevene selv ikke er født i Norge.² Tallene i denne studien er tilsvarende for dem som ikke selv er født i Norge (men som ofte har kommet som barn til landet), mens de er høyere for elever med to utenlandskfødte foreldre (15 %) enn generelt i videregående skole. Dette kan forklares med at fire av skolene i denne studien lå i Bergen og Oslo, som har en høyere andel personer med innvandrerbakgrunn enn landsgjennomsnittet.

Dette kapitlet bygger på analyser av det samlede materialet (Erdal & Strømsø, 2016), men utgjør også en ny analyse av et utsnitt av datasettet. Den nye analysen bruker materialet til å utforske hvor og hvordan elever har knyttet sine refleksjoner om norskhet direkte til terroren 22. juli. Tabell 2.1 under gir en oversikt over ordsøk som er blitt gjort, og som dannet grunnlaget for utvalget av tekster som er blitt analysert i arbeidet med dette kapitlet.

2 <https://www.udir.no/globalassets/upload/statistikk/innvandrere-i-grunnoppleringen-2014.pdf> (23 August 2017).

Tabell 2.1: Ordsøk i datamaterialet, og antall ganger ordet brukes (referanser) i antall kilder (tekster eller fokusgrupper).

Ord	Referanser	Kilder
22. juli	17	14
Breivik	7	6
Terror	5	4
Terrorist	18	14
Innvandring	58	45
Innvandrere	188	87
Kulturarv	6	3
Kirke	43	30
Kristne	130	72
Kristen	239	82
Kristendom	47	24

Ord	Referanser	Kilder
Buddhist	10	10
Buddhisme	0	0
Hindu	4	4
Hinduisme	1	1
Ateist	10	9
Ateisme	1	1
Jøde	20	15
Jødedom	1	1
Muslim	221	82
Islam	67	39

Jevnt over nevnes 22. juli ikke veldig ofte – 17 ganger fordelt på 14 tekster og fokusgrupper (av i alt 289 tekster og 33 fokusgrupper). Noen flere tekster refererte til Breivik eller til terroren i Oslo og på Utøya. Som jeg kommer tilbake til, knyttet elevene 22. juli opp mot norskhet på en del nokså klare – og ulike – måter, der koblinger ble gjort til terror, til islam, og til tros- og livsynsmangfold og ulike måter å være norsk på. Elevene ble bedt om å reflektere over tro og livssyn opp mot norskhet. Her er det interessant å observere hvilke typer tro og livssyn som er mest fremtredende: Muslim og islam nevnes i alt 288 ganger, men ikke overraskende nevnes kirke, kristendom, kristne og kristen i alt 465 ganger. Øvrige religioner og livssyn gir 47 treff (se tabell 2.1). Ikke alle disse treffene er brakt opp i tilknytning til 22. juli – men i analysen under diskuteres utdrag fra elevtekster og fokusgrupper, der tro og livssyn nettopp er tematisert i den forbindelse.

Patriotisme på norsk

Det jeg prøver å få frem, er de norske verdiene, tradisjonene og hvordan vi stiller opp for hverandre. Etter 22. juli har jeg gått rundt til utenlandske folk og snakket om hvordan det norske folk håndterte den tiden. Jeg sa også litt om hvordan politiet er ubevæpnet her i Oslo. Om helsesystemet, sosialtjenester, lav arbeidsledighet og et samfunn med lite polarisering og få konflikter. (Elevtekst, Oslo)

Jeg anser meg selv som norsk, (...) det har egentlig ikke spilt så stor rolle for meg, at jeg er norsk. ... men det er noen anledninger at du er stolt av å være det da, spesielt etter 22. juli-saken, og hvordan det norske folket stod sammen, sånn i slike situasjoner så er jeg stolt av det. (Fokusgruppe, Oslo)

For de fleste unge mennesker i dagens Norge er ikke nasjonal identitet den viktigste, eller eneste, identitetsmarkøren. Mange deler erfaringen med at det å være norsk ikke er noe man tenker så mye over; det er kanskje noe man henviser til når man selv er i utlandet. I møte med andre mennesker i andre land fortelles det om en norskhet som unge mennesker er stolte av – slik som «hvordan det norske folk stod sammen» etter 22. juli. Mange av deltakerne i denne studien uttrykker en patriotisme for det norske, som nasjonalt fellesskap og som samfunnsmodell.

Denne patriotismen er knyttet til fellesskapsfølelse og forbindes med felles verdier og tradisjoner, men også med eget opphav. Familiens røtter er viktige for de aller fleste. For noen er røtter utenfor Norge en utfordring sett i forhold til det å være norsk, mens det for andre ikke oppleves slik at røtter eller aner fra andre steder i verden er noe hinder. For utover det å beherske norsk språk, som de aller fleste elevene tok for gitt som et fundament for det norske, var det selv å være født i Norge samt å føle seg norsk de desidert viktigste faktorene ungdommene fremhevet når det gjaldt norskhet. Samtidig var det unntak: Stumme kan være norske selv om de ikke snakker norsk; adoptivbarn er ikke født i Norge, men det gjør dem ikke mindre norske (Erdal & Strømsø, 2016).

Responsen umiddelbart etter 22. juli – og da særlig fellesskapet, rose-togene, måten situasjonen ble håndtert på i dagene og ukene etter – er altså en del av unge menneskers referanseramme for hva som definerer det norske som fellesskap.

Terrorisme og islam

- Jente: Eg trur kanskje det hadde vore helt annleis hvis det hadde vore nokon andre som hadde gjort det.*
- Jente: Ja, for når ein ikkje visste kven som hadde gjort det her, så vet eg at det, ja, for eksempel foreldra mine kanskje, mamma ho var kanskje*

litt på, det er sikkert ein innvandrer eller noko slikt. Det var veldig fort å trekkje den slutninga om at det var ein utlending eller sånn.
(Fokusgruppe, Sogn og Fjordane)

Tro og livssyn hører også med når vi snakker om hva som blir sett på som norsk. I Norge vil jeg si det er to hoved-livssyn som blir sett på som mer norske enn andre. Enten er man kristen, eller så er man humanist. For det å være muslim i Norge kan være vanskelig. Dette har vi sett eksempler på under terroraksjonen 22. juli 2011. Da vi først hadde fått vite om den forferdelige terroraksjonen, uten å vite hvem som stod bak, hadde folk sine formeningar om hvem som var gjerningsmannen. Det var nemlig ikke alle som hadde trodd det var en norsk mann med navn Anders som hadde gjennomført terrorangrepet. Det var spekulasjoner om at det var muslimske terrorgrupper som hadde gjennomført angrepet.
(Elevtekst, Bergen)

At det var spekulasjoner om hvorvidt terroristen(e) var tilknyttet en islamistisk gruppe i de første timene etter angrepene 22. juli, før terroristen var identifisert, er velkjent, og likeledes at det i disse timene var mange muslimer som opplevde reaksjoner som følge av disse spekulasjonene (Bolognani & Erdal, 2016; Eriksen, 2015). Kontrafaktiske analyser av «hva hvis»-typen er vanskelige å gjennomføre, men de første timene etter at bomben i Regjeringskvartalet gikk av, kunne man observere reaksjoner ut ifra antakelser om at dette var et islamistisk terrorangrep. Disse antakelsene viste seg raskt å være feil, og responsen deretter var også forenende – på tvers av ulike skillelinjer (Ezzati & Erdal, 2017).

Når elevene likevel trekker frem eksempler knyttet til 22. juli i sine betraktninger om norskhet, og da særlig ut ifra nettopp disse tidlige antakelsene om en kobling mellom islamistiske terrorgrupper og hendelsene, gjøres dette i en kontekst der man i utgangspunktet erfarer at forholdet mellom norskhet og islam representerer noe uavklart.

Norske muslimer – islam og norskhet

En muslim kommer ikke til å bli godtatt som norsk. Folk tilknytter islam til terrorisme. De blander mellom islamist og muslim. 22. juli 2011 ble det sprengt en bombe i Regjeringskvartalet, og på Utøya ble mange personer skutt. Det første jeg

hørte folk sa, var dette er en utlending, en muslim, jævla terrorister, men så fort det ble kjent at det var en norsk person som utførte det, var han plutselig ikke en terrorist, han var en person med psykiske lidelser. Derfor har tro og livssyn mye å gjøre med det å være norsk. (Elevtekst, Oslo)

Spørsmålet om forholdet mellom islam og norskhet går igjen, både hos dem som selv har muslimsk bakgrunn, og dem som ikke har det. Elevenes refleksjoner henviser ofte til mediasaker, og det som oppfattes med disse som utgangspunkt, er problemorientert, ofte polariserende. Dette reflekteres også i utdraget over: Mange unge mennesker som selv har muslimsk bakgrunn, vanlige elever i norsk videregående skole, opplever ofte et paradoks. En muslimsk og norsk identitet er en naturlig og integrert del av deres hverdag, sammen med andre identiteter, som bror eller søster, som fotballspiller eller som deltidsansatt i en kiosk eller klesbutikk, med røtter andre steder i verden (Jensen, 2008). Samtidig er det ikke rom for muslimske identiteter i forestillingen om det norske som fremkommer i det polariserte offentlige ordskiftet – i hvert fall ikke til en muslimsk-norsk identitet som ikke konstant blir satt på prøve (Bangstad, 2013b; Kunst mfl., 2012).

Som eleven skriver (over): «En muslim kommer ikke til å bli godtatt som norsk.» Her vil jeg henlede oppmerksomheten like mye på *godtatt* som på *norsk*. For elever i norsk videregående skole, som er født og oppvokst i Norge, som har norsk statsborgerskap som sitt eneste, og som først og fremst snakker norsk, er en del av det norske fellesskapet. Samtidig er de ikke helt og fullt inkludert, ei heller er det alle som ønsker en inkludering i sitt eget fødeland, der tilhørigheten deres stadig blir satt «på prøve». I dag slites det norske fellesskapet i sammenføyningene – nettopp på grunn av spørsmål om hvem som skal *godta* og hvem som skal *godtas*, og under hvilke forutsetninger (Myrdahl, 2010; Skey, 2010). Imens blir disse unge menneskene voksne.

Et sårt tema er min religion, som gjør det ekstra vanskelig å være norsk. Ville du trodd meg hvis jeg fortalte deg at jeg er blitt kalt «jævla terrorist»? Det håper jeg du gjør, for det har jeg. Jeg er ingen terrorist, så ta det til deg. Jeg vil ikke drepe noen. Jeg vil alle godt. Bare fordi at det er begått terrorhandlinger av muslimer, betyr ikke det at jeg vil gjøre det samme. La oss komme til bunns i denne saken. Den som faktisk

velger å gjøre en terrorhandling, gjør det ikke fordi at vedkommende er en muslim. Ikke vet jeg hvorfor de gjør det, men de gjør det verken på vegne av muslimer eller for muslimer. (...). Ofte når media skal skrive om en sak er stort sett alltid religion nevnt og da spesielt hvis vedkommende er muslim. Anders Behring Breivik er ikke en muslim, men har gjort noe av det verste i norsk historie. Mot sitt eget land. Hans religion blir ikke nevnt, men jeg kan med hånda på hjertet si at hvis dette hadde vært en utlending, ville vedkommendes religion bli nevnt og da spesielt hvis vedkommende hadde vært muslim. Når media velger å fremstille en slik sak på den måten ødelegger det synet på oss muslimer, dessverre. (Elevtekst, Oslo)

Like lite som det finnes én måte å være norsk på, finnes det én måte å være norsk muslim på. Samtidig finnes det klare forestillinger om hvordan ulike identiteter skal henge sammen med ulike adferdsmønstre, handlinger og miljøer. Hverdagens erfaringer – og forestillingene om hva ulike identiteter betyr – står imidlertid ofte i kontrast til hverandre, samtidig som de i noen grad også er gjensidig avhengige av hverandre (Erdal & Strømsø, 2016).

Hverdagslivet, de konkrete menneskelige erfaringene, hvem «vi» faktisk er som fellesskap, betyr noe, og disse endrer gradvis også forestillingene om det nasjonale som fellesskap. I elevenes refleksjoner er det ofte hverdags-erfaringer, konkrete eksempler fra en de kjente på barneskolen, naboen, en som mor jobber sammen med, som skaper brytninger som bidrar til refleksjon rundt forholdet mellom forestillinger om det norske – og hva det vil si å være norsk i dag. Dette representerer brytninger mellom individets egne erfaringer og dets forestillinger om nasjonen, og også brytninger vedrørende gjengse forestillinger om nasjonen kollektivt.

Gutt: Ok, jeg har et eksempel til deg. Jeg kjenner en, han er norsk, alt sammen, han er norsk, norsk, men han konverterte til islam ... hvis han konverterer til islam, blir han automatisk utenlandsk da? Skal de ta fra ham statsborgerskapet? (Fokusgruppe, Oslo)

Eksemplet over er en god illustrasjon på nettopp slike brytninger, hvor det å være norsk muslim viser seg å være ikke bare mulig, men også en realitet for personer som ikke har innvandrerbakgrunn. Når eleven sier «norsk, norsk», understrekes det at dette var snakk om en person han

ikke ville betegne som *utlending*, en person som er hvit, en person hvis norskhet ikke ville blitt stilt spørsmål ved.

Hverdagens erfaringer, og de konkrete menneskelige historiene, bryter slik med forestillinger som ikke gir rom for identiteter som dagens unge mennesker i Norge besitter. Samtidig er også det å bli kalt «jævla terrorist», eller følelsen av at jeg kan føle meg så norsk som jeg bare vil, men jeg vil aldri bli «godtatt som norsk», en del av mange unge menneskers norske hverdag.

Studiedeltakere med muslimsk bakgrunn fremhevet ulike aspekter ved dette, og med ulike emosjonelle uttrykk. Noen stadfestet sin norskhet uten tvil, andre følte seg norske, men opplevde seg sårbare overfor andres manglende aksept. Andre igjen ønsket ikke å beskrive seg som norske, noen fordi de identifiserte seg utelukkende eller mest med en annen nasjonal bakgrunn, andre kanskje fordi de ikke øynet håp om aksept. Noen beskrev seg som utlendinger, i motsetning til – eller i kombinasjon med – det å være norsk eller av en annen nasjonal bakgrunn (Erdal & Strømsø, 2016). Og for en del av elevene var mangelen på aksept som en naturlig del av det nasjonale fellesskapet i deres eget fødeland, altså i Norge – en aksept uten tvil – et veldig sårt tema. Denne sårheten var spesifikt rettet mot storsamfunnet, mot mediene, mot den offentlige debatten – og ikke mot skolen de gikk på. Det emosjonelle repertoaret spenner altså fra en selvsikker norsk identitet via usikkerhet til likegyldighet, avvissning og aggresjon, men også et sårt savn etter å få lov til bare å høre til.

De aller fleste elevene i denne studien hadde ikke selv muslimsk bakgrunn, men et flertall av dem kunne gjenkjenne den offentlige samtalen som fremmedgjørende i samtale med klassekamerater med muslimsk bakgrunn. Det var også mange uten muslimsk bakgrunn som tok opp dette temaet selv. Dette gjorde de med tanke på brytninger mellom egne erfaringer av hva eller hvem som utgjør en del av det norske fellesskapet, og hva eller hvem som antas å ha en legitim tilhørighet i et norsk fellesskap, ofte basert på forestillinger som ikke alltid gir rom for de endringer samfunnet vårt har gjennomgått de siste femti årene, spesielt når det gjelder befolknings sammensetning og hvem norske ungdommer er i dag (Erdal & Strømsø, 2016).

Tros- og livssynsmangfold, det kristne og norskhet

- Jente: Som under 22. juli, då var det heilt sikkert ulike religioner og kulturer som var på Utøya.*
- Jente: Ja.*
- Gutt: Med rosetoget etterpå.*
- Jente: Men det ble ikkje tatt i betraktning, ja så var det ein muslim, og så var det de kristne og sånn, då var det alle som var der, omfavna.*
- Jente: Det var de på Utøya og de i Regjeringskvartalet.*
- Jente: Det var ikkje sånn at det ble definert sånn kva slags religion de var frå, det var alle som var med.*
- Jente: De på Utøya.*
- Jente: Ja, sant.*
- Jente: Og alle stod jo saman etterpå og sørget over alle som var drept. (Fokusgruppe, Sogn og Fjordane)*

Dagens Norge er et sekulært samfunn», hører jeg stadig. Jeg skjønte aldri helt betydningen av dette før jeg valgte å bli «superkristen». Som yngre var min eneste relasjon til kirken gudstjenesten på julaften (...) Jeg er aldri i søndagsgudstjenester, simpelthen fordi de er kjedelige, men torsdagene i kirka er fantastiske. En gruppe på nesten 100 ungdommer samles i Tonsen kirke, troende og ikke-troende, fordi vi dyrker samme lidenskap; tensing. Det var etter at jeg begynte å dyrke denne lidenskapen at jeg så hva «sekulært» faktisk innebar. Så å si alle vennene mine på skolen har tatt avstand fra religion generelt. Religion er utdatert, har ingen relevans for vårt liv her og nå. Jeg føler meg ikke spesielt norsk fordi jeg er kristen, men norsk nok fordi jeg tar hensyn og har empati for at andre kan ha andre tanker og meninger enn meg. (Elevtekst, Oslo)

Tros- og livssynsmangfoldet og det norske var en viktig del av elevenes refleksjoner. Som vist i tabell 2.1 omfattet dette et spekter av ulike religiøse identiteter, der det kristne stod mest sentralt, mens islam var den andre mest diskuterte dimensjonen. I refleksjonene omkring 22. juli fremkom det også at ungdommene merket seg at det i markeringene rett etterpå ikke ble gjort noen forskjell på folk basert på deres religiøse identitet. Dette ble sett på som en kontrast til det som er vanlig i media.

Forholdet mellom det kristne og det norske gikk også igjen i mange av elevenes refleksjoner, blant annet ved stadfesting av en sammenheng, men også ved at elever trakk inn egen tro eller eget livssyn og brukte egne erfaringer til å peke på at ideen om det norske som utelukkende kristent ikke var i overenstemmelse med deres egen virkelighet. Likevel var det mange som anerkjente kristendommens viktige rolle i Norge historisk, så vel som institusjonelt i dag. Men når det gjaldt spørsmål om norskhet, ble prinsipper om religionsfrihet trukket frem som enda viktigere, og ikke i noen konflikt med det kristne. Med tanke på grunnlovsjubileet året før datainnsamlingen er det ikke overraskende at det også var flere referanser til Grunnlovens opprinnelige § 2 om jøders adgang til riket, og disse eksemplene bygget også opp under viktigheten av religionsfrihet for det norske i dag.

Hva er avgjørende i spørsmål om norskhet?

Gutt: Jeg for eksempel spurte en gang en kar fra Afrika, hvor er du fra? Han sa norsk og jeg begynte å le, og han ble sur, og jeg sa er du seriøs, og jeg sa ja, så for meg er det vanskelig hvis en svart kar kommer og sier han er fra Norge.

Gutt: Svart, beklager, mørkhudet.

Gutt: En helt svart kar sier til meg at han er norsk, jeg tar det useriøst ... det går ikke for meg.

M: Men hva om han er født i Norge da?

Gutt: Bestefaren min kom hit, jeg er fortsatt ikke norsk, det har ikke noe å si, du får kanskje fornorsket kultur, kanskje du spiser brunost hjemme, men du er ikke norsk, du er utlending, du ser jo det. (Fokusgruppe, Oslo)

Utdraget over er hentet fra en av fokusgruppene som ble gjennomført i Oslo, der alle deltakere hadde en eller annen form for innvandrerbakgrunn – én eller to utenlandskfødte foreldre eller besteforeldre – og der flertallet ikke var hvite. Deltakerne som her snakker om norskhet og hudfarge, er selv ikke hvite, og de omtaler andre som svart, mørkhudet, og utlending – ut ifra egen erfaringsbakgrunn.

Eksemplet illustrerer et svært viktig spørsmål, for hva er det som er avgjørende i spørsmål om norskhet? Gutten som avslutter utdraget og sier «du ser det jo» (Erdal & Strømsø, 2016), henviser åpenbart til forestillinger om norskhet som utvetydig knyttet til hudfarge og utseende (Antonsich, 2018; Lynnebakke & Fangen, 2011). Samtidig diskuteres altså et møte med en annen ung person, med afrikansk bakgrunn, som sier at han er norsk. Slike samtaler om hva man kaller seg, hvor man er fra eller sier man er fra, og hvem man dermed kan antas å ha noe til felles med, er viktige for mange unge mennesker. For én av deltakerne som hadde en bestefar som kom til Norge, var det å *bli norsk* tilnærmet umulig: «kanskje du spiser brunost hjemme, men du er ikke norsk, du er utlending, du ser jo det». Samtidig er det viktig å understreke at dette synet nok representerte et mindretall – både blant dem med egen eller foreldres innvandrerbakgrunn og dem uten innvandrerbakgrunn overhodet.

Spørsmålet om hvem som er norsk, og hvem som ikke er norsk, vil trolig bli besvart forskjellig fra hver enkelt. Likevel ville jeg tro de fleste hadde sagt seg enig i at kultur, tradisjon og verdier spiller en stor rolle for å definere en persons norskhet. På papiret har statsborgerskapet alt å si, i virkeligheten handler det om stoltheten og omsorgen ovenfor landet vårt. Det å vise kjærlighet etter tragiske hendelser som 22. juli viser helheten av et menneske. Etter min mening er det ikke biologien eller passet til en person som skal avgjøre om han/hun skal kunne bli definert som norsk, men det å faktisk kunne stille opp for landet sitt og bidra til en felles velferd.
(Elevttekst, Bergen)

Som utdraget over tydelig artikulere, handler ikke norskhet eller nasjonal identitet i den norske sammenhengen for de aller fleste om biologi, men derimot om kultur, tradisjoner og verdier. Og når disse skal oppsummeres, gjøres det for eksempel med henvisning til «stoltheten og omsorgen overfor landet vårt». For mange av elevene er det imidlertid en utfordring å forene sine klare refleksjoner om en norskhet som nettopp defineres av det individuelle, av forskjellighet, men innenfor noen felles rammer, med de eksisterende forestillingene om det norske som de opplever som tilgjengelige. Samtidig både bekreftes og utfordres refleksjoner om norskhet i elevenes hverdag og i møte med ofte polariserte debatter i det offentlige rom. Ambivalensen, usikkerheten, ja, ofte forvirringen om

hva og hvem som er eller burde være norsk, er noe som går igjen. Imidlertid blir det gjennom diskusjonene i fokusgruppene klarere for elevene at de selv er med på å definere det norske, og at dette jo er en konstruksjon som definerer fellesskapet, men som også defineres av fellesskapet som den omslutter og består av.

En norskhet i flertall – sammen

Overskriftene i norske aviser kan lyde som følger: «Muslimsk mann kapret buss.»
En muslimsk mann? Hvorfor er det så viktig å få frem at han er muslim? Det er jo helt irrelevant for de handlingene han har gjort, er det ikke? Enda et spark til fellesskapet. Vi ønsker ikke å betegne alle som kommer hit som norske, selv etter mange år. Allikevel skjønner jeg avisens overskrift. Vi vil ikke at nordmenn skal bli betegnet som slemme, da er det bedre å kalle mannen muslim, uansett hvor mange år han har bodd her til lands. Vi vil ikke bli assosiert med en kaprer som dreper uskyldige folk! Men, kjære deg, vi har ikke alltid et valg. Breivik var heller ingen god nordmann med sin grufulle terror, han er ingen vi vil assosieres med, enda han sikkert har gått på søndagsskole og er lys i lugg og hud. Vi vil ikke ha han som en del av vår kultur, men vi kan ikke kalle han verken muslim eller jøde, han er en av oss. Igjen, vi må sammen dyrke frem det gode i vår kultur og vårt fellesskap, uansett religion og bakgrunn. Sammen kan vi gi barna våre en god og trygg fremtid som rommer oss, selv om hudfargene har ulike nyanser. Vi er mange som er norske, i utland og innland. Emigrerte nordmenn er fortsatt nordmenn. Min onkel fra Kashmir er både karshmirsk og norsk. Evnen til å ta med seg det beste i begge kulturer man lever i, må gi det beste grunnlaget for et borgerskap i et land. «Jeg er norsk», var det mange som sa da de kom til USA for mange år siden. Den gang alt var knapt i Norge, bortsett fra fattigdommen. Da mamma bodde i USA, var hun æresgjest hos organisasjonen «Sons of Norway» og feiret 17. mai med de. Riktignok feiret de det en annen ukedag enn den 17., fordi det passet bedre med hverdagen det året. Men de feiret, de tilpasset seg livet sitt, stilte i polyesterbunader og var mer norske enn hele slekten vår til sammen. Anene til gamlelandet lå langt bak hos alle, språket bar preg av det, men gløden var der og fotoslidsene var mange fra turer til «gamlelandet». «Jeg er norsk», sa de enda, «i hvert fall a little». Det er vanskelig å si hva som kjennetegner den enkelte nasjon. Hva er det som gjøre lyse meg og min mørke onkel til nordmenn? Jeg har alltid vært norsk, min onkel

ble norsk, nå er vi begge norske. Vi deler mange felles verdier og feiringer, og mye er ulikt. Vi lærer av hverandre. Vi er og blir en nasjon hvor bakgrunnen vår ikke må bestemmes av hvem vi er nå. Det blir kanskje en kjerne for fremtiden: Evnen til å våge å lære, våge å se, våge å stille krav og å våge å være. Våge å være norske sammen. (Elevtekst, Oslo)

Elevteksten over taler for seg; dette er en norsk ungdomsvirkelighet. Mens mange av utdragene er preget av både tro og fortvilelse, av det veldig personlige og det mer generelle, er denne teksten preget av håp og fremtidstro. I studien finner vi – sett under ett – «en norskhet i flertall» (Erdal & Strømsø, 2016). Dette innebærer ikke et friksjonsfritt fargerikt fellesskap. Men det dreier seg om nye forestillinger om det norske, forestillinger som vokser frem i brytningen mellom hverdagens erfaringer, menneskers livsverden og norsk historie, tradisjoner og verdier som former samfunnet ungdommene blir voksne i.

Det dreier seg om en norskhet som rommer forskjellighet i tro og livsyn, men også i opphav, hudfarge og utseende (Osler & Lindquist, 2018). Ungdommenes norskhet er både individorientert og sterkt sosial, fundert på det viktige fellesskapet; det som etter 22. juli viste seg når folk stod sammen. Det er dette norske fellesskapet som bidrar til ungdommenes patriotisme.

Fellesskapet er dog ikke uten problemer, uten uenighet, men spesielt gjennom diskusjonene i fokusgrupper kom det klart frem hvordan ungdommene lever i et «uenighetsfellesskap» (Iversen, 2014; 2017). Det er imidlertid en stor utfordring at de kun i begrenset grad har verktøy og rom for å arbeide med egne og andres refleksjoner og erfaringer om å leve i og med det uenighetsfellesskapet som i dag utgjør det norske samfunnet.

I kjølvannet av 22. juli er det naturlig å spørre om ikke nettopp det å bruke tid på å reflektere og dele erfaringer omkring det å leve i og med et supermangfold – i et uenighetsfellesskap – der forestillinger og erfaringer med det norske er i stadig brytning, faktisk burde være en svært sentral oppgave for den norske skolen (Iversen, 2017). Dette henger etter min mening sammen med at 22. juli som terrorangrep også var et politisk prosjekt rettet mot et slikt samfunn, en slik samfunns- og nasjonsforståelse – mot den virkeligheten som er hverdagen, og den fremtiden deltakerne i denne studien er på vei til å bli voksne i.

Konklusjon

Terrorhandlingene 22. juli kommer frem på ulike måter i ungdommenes refleksjoner over norskhet. Det at det ikke er flere som direkte refererer til disse hendelsene, kan tolkes på ulike måter. Kanskje er det et godt tegn at spørsmål om norskhet – og norskhet i møte med en stadig mer mangfoldig norsk befolkning – ikke defineres av terrorhandlingene. Kanskje bør det være grunn til uro over at det ikke er mer direkte refleksjon rundt 22. juli? Kanskje reflekteres det i elevenes tekster og diskusjoner at det ikke finner sted tydeligere eller bedre forsøk på nasjonsbygging i skolen.

Det er ting som kan tyde på at tilnærminger til nasjonsbygging i skolen ikke alltid holder tritt med nasjonen slik den erfares av unge mennesker. Spørsmålet bør da ikke være hvorvidt Wergeland, Ibsen og Skram bør være en del av litteraturhistorien, og derigjennom også sosialiseringen inn i det norske – men *hvordan* de bør være det. Tilsvarende er det gode muligheter for en mer nærværende og dynamisk inngang til å innlemme nasjonen mer aktivt i andre av skolens fag. Imidlertid hersker det også i noen grad forvirring og uklarhet i statlige dokumenter hva gjelder forståelsen av norskhet – kulturelt, etnisk og med tanke på statsborgerskap. Det er behov for en nasjonsbygging som speiler norske ungdommers sammensatte identiteter og erfaringer, og som omfavner deres patriotisme og ønske om å bidra til å bygge fellesskap. Dette fordrer også en tydeligere tilnærming til begreper som rase og etnisitet, og deres samspill med spørsmål om norskhet, i skolen (Osler & Lindquist, 2018).

Klimaet i det offentlige ordskiftet, der ord som «innvandrings skepsis» er blitt vanlige, påvirker også dagens unge. De mange som selv er innvandrere, eller har en mor eller far eller besteforeldre som er innvandrere, betegnes som «innvandrerbefolkningen». Og disse er det tilsynelatende legitime å være skeptisk overfor. Dette er ikke en situasjon de fleste ungdommer er tilpass med, uavhengig av egen familiebakgrunn. Men det er et bakteppe som ikke kan overses. Dette er ikke ubeslektet med diskusjonene om 22. juli, hatytringer og synet på eksisterende mangfold i Norge (Bangstad, 2013a). Tvert imot finnes det noen svært ubehagelige koblinger her. Mens man kan håpe på et debattklima som er noe mer nøkternt, der folk behandles som folk, og der det å vokse

opp i Norge gir en legitim opplevelse av tilhørighet til det norske fellesskapet, er det også helt nødvendig å sette ord på den trusselen som det gjeldende ordskiftet om innvandring og innvandrere, om mangfold og om muslimer, faktisk utgjør. For her spiller det en rolle – «det vi sier til hverandre» (Syse, 2015).

Spørsmål om mangfold som trussel eller som mulighet for samfunn rundt om i verden besvares nokså likt i dag, med overveiende vekt på narrativer der det kjente og trygge trues, og der man må vende seg innover og beskytte seg mot de andre. Dog finnes det unntak. En mer nøktern tilnærming til mangfold kan bestå i å utvikle og implementere politikk som sørger for å trekke på fordelene ved økende mangfold, til beste for samfunnet. Dette skjer samtidig som utfordringer ved økt mangfold håndteres, og problemer søkes begrenset og løst. Mangfold, som mye annet i menneskelige samfunn, er ikke mer eller mindre, bedre eller dårligere, enn den måten samfunnet – og i vårt tilfelle: det norske demokratiet – evner å håndtere en mer sammensatt befolkningssammensetning på, med de ressurser, behov og nye problemstillinger som dette stiller staten, samfunnet og den enkelte overfor.

Vi er og blir en nasjon hvor bakgrunnen vår ikke må bestemmes av hvem vi er nå. Det blir kanskje en kjerne for fremtiden: Evnen til å våge å lære, våge å se, våge å stille krav og å våge å være. Våge å være norske sammen. (Elevtekst, Oslo)

Referanser

- Anderson, B. (1983). *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso.
- Anderson, M. (2012). The debate about multicultural Norway before and after 22 July 2011. *Identities: Global Studies in Culture and Power* 19(4), s. 418–27.
- Antonsich, M., Fortier, A.-M., Darling, J., Wood, N. & Stephens, A.C. (2014). The persistence of nationalism. From imagined communities to urban encounters. *Political Geography* 40, s. 56–63.
- Antonsich, M. & Matejskova, T. (2015). Conclusion: Nation and Diversity: A False Conundrum. I. T. Matejskova og M. Antonsich (red.), *Governing through Diversity: Migration Societies in Post-Multiculturalist Times*, s. 201–09. Palgrave MacMillan UK.

- Antonsich, M. (2018). The face of the nation: Troubling the sameness–strangeness divide in the age of migration. *Transactions of the Institute of British Geographers*, /doi.org/10.1111/tran.12236
- Bachmann, V., Bialasiewicz, L., Sidaway, J.D., Feldman, M., Holgersen, S., Malm, A., Mohammad, R., Saldanha, A. & Simonsen, K. (2012). Bloodland: critical geographical responses to the 22 July 2011 event in Norway. *Environment and Planning D: Society and Space* 30, s. 191–206.
- Bangstad, S. (2013a). Eurabia Comes to Norway. *Islam and Christian–Muslim Relations* 24(3), s. 369–91.
- Bangstad, S. (2013b). Inclusion and exclusion in the mediated public sphere: the case of Norway and its Muslims. *Social Anthropology* 21(3), s. 356–70.
- Ben-Porath, S. (2012). Citizenship As Shared Fate: Education For Membership in Diverse Democracy. *Educational Theory* 62(4), s. 381–95.
- Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. Sage.
- Bolognani, M. & Erdal, M.B. (2016). Return Imaginaries and Political Climate: Comparing Thinking About Return Mobilities Among Pakistani Origin Migrants and Descendants in Norway and the UK, s. 1–15.
- Brochmann, G. & Kjeldstadli, K. (2008). *A history of immigration. The case of Norway 900–2000*. Universitetsforlaget.
- Brubaker, R. (2009). Ethnicity, Race, and Nationalism. *Annual Review of Sociology* 35, s. 21–42.
- Brubaker, R. (2010). Migration, Membership, and the Modern Nation-State: Internal and External Dimensions of the Politics of Belonging. *The Journal of Interdisciplinary History* 41(1), s. 61–78.
- Elgenius, G. (2011). The politics of recognition: symbols, nation building and rival nationalisms. *Nations and Nationalism* 17(2), s. 396–418.
- Erdal, M.B., Collyer, M., Ezzati, R.T., Fangen, K., Lacroix, T., Kolås, Å. & Strømsø, M. (2017). Negotiating the Nation: Implications of Ethnic and Religious Diversity for National Identity. *PRIO Project Summary*. PRIO.
- Erdal, M.B. & Strømsø, M. (2016). Norskhet i flertall. *PRIO Policy Brief, Volume 14*. PRIO.
- Eriksen, T.H. (2015). Rebuilding the ship at sea: super-diversity, person and conduct in eastern Oslo. *Global Networks* 15(1), s. 1–20.
- Ezzati, R.T. & Erdal, M.B. (2017). Do we have to agree? Accommodating unity in diversity in post-terror Norway. *Ethnicities* 0(0), s. 1–22.
- Iversen, L.Å.L. (2014). Uenighetsfellesskap: blikk på demokratisk samhandling. Oslo: Universitetsforlaget.
- Iversen, L.Å.L. (2017). Uenighetsfellesskap : kan skolen være et treningsrom for offentlig uenighet?. Religion i skolen : didaktiske perspektiver på religions- og livssynsfaget, s. 101–116. Oslo: Universitetsforlaget.

- Jensen, G.T. (2008). To Be 'Danish', Becoming 'Muslim': Contestations of National Identity? *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34(3), s. 389–409.
- Kaufmann, E. (2016). Complexity and nationalism. *Nations and Nationalism*, s. 1–20.
- Kunst, J.R., Tajamal, H., Sam, D.L. & Ulleberg, P. (2012). Coping with Islamophobia: The effects of religious stigma on Muslim minorities' identity formation. *International Journal of Intercultural Relations* 36(4), s. 518–32.
- Lynnebakke, B. & Fangen, K. (2011). Tre oppfatninger av norskhet: Opphav, kulturell praksis og statsborgerskap. *Sosiologi i dag* 41(3), s. 133–55.
- Mavroudi, E. & Holt, L. (2015). Nationalism and diversity in schools. I T. Matejskova & M. Antonsich (red.), *Governing through diversity: migration societies in post-multiculturalist times*, s. 150–75. Palgrave Macmillan.
- Myrdahl, E.M. (2010). Legislating love: Norwegian family reunification law as a racial project.» *Social & Cultural Geography* 11(2), s. 103–16.
- Osler, A., & Lindquist, H. (2018). Rase og etnisitet, to begreper vi må snakke mer om. *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 102(1), s. 26–37.
- Osler, A. & Lybaek, L. (2014). Educating 'the new Norwegian we': an examination of national and cosmopolitan education policy discourses in the context of extremism and Islamophobia. *Oxford review of education* 40(5), s. 543–66.
- Sandve, B. (2015). Unwrapping 'Norwegianness': politics of difference in Karpe Diem. *Popular Music* 34(01), s. 45–66.
- Skey, M. (2010). 'A sense of where you belong in the world': national belonging, ontological security and the status of the ethnic majority in England. *Nations and Nationalism* 16(4), s. 715–33.
- Syse, H. (2015). *Det vi sier til hverandre*. Oslo: Cappelen Damm.
- Vassenden, A. (2010). Untangling the Different Components of Norwegianness. *Nations and Nationalism* 16(4), s. 734–52.
- Vertovec, Steven (2007). Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies* 30(6), s. 1024–54.
- Wiggen, M. (2012). Rethinking Anti-Immigration Rhetoric after the Oslo and Utøya Terror Attacks. *New Political Science* 34(4), s. 585–604.
- Özirimli, U. (2017). *Theories of nationalism: A critical introduction*. London: Palgrave.